

Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību reglamentēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Allars Apsītis, Dace Tarasova

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
allars@inbox.lv

Kopsavilkums

Rakstā atspoguļots autoru pētījums par juridiskajām konstrukcijām romiešu tiesību pirmavotos saistībā ar brīvu personu (ne vergu) nodarbināšanu par atlīdzību, pusēm savstarpēji vienojoties. Šīs juridiskās konstrukcijas tika būvētas uz nomas jeb īres līguma (*locatio conductio*¹) tiesiskās bāzes ar darbu īres jeb darba līguma (*locatio conductio operarum*) un darbuzņēmuma līguma (*locatio conductio operis*) palīdzību. Darbu īres jeb darba līgums bija citas personas darba jeb sniegto pakalpojumu īrēšana, kur darbinieks kā savu darbu (*operae*) izīrētājs (*locator*) sniedza pakalpojumus darba devējam kā īrniekam (*conductor*) atbilstīgi tam, kā puses bija savstarpēji vienojušās. Darbiniekam jeb izīrētājam pienācās atbilstīga samaksa jeb darba alga (*merces*).

Darbuzņēmuma līgums (*locatio conductio operis (faciendi)*) bija tāds līgums, sašķaņā ar kuru uzņēmējs kā īrnieks (*conductor, redemptor operis*) uzņēmās pienākumu veikt pakalpojumus vai darbus (*opus*) no izīrētāja jeb pasūtītāja piegādātā materiāla vai ar izīrētāja jeb pasūtītāja piegādāto materiālu par savstarpēji norunātu samaksu.

Rakstā apskatīts un analizēts avotos rodamais līgumslēdzēju pušu tiesību un pienākumu, līgumu darbības termiņu, pakalpojumu cenu veidošanas, darbu pieņemšanas, maksāšanas noteikumu, pušu atbildības, aizskarto interešu aizsardzības mehānismu u. c. regulējums. Iepriekšminēto līgumu tiesiskā reglamentācija atzīstama par savam laikam pietiekami efektīvu, visai detalizētu un komplicētu legālo aparātu Romas pilsoņu mantisko interešu aizsardzībai.

¹ Šeit un turpmāk rakstā teksts svešvalodā, kas slīpināts, ir latīņu valodā.

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību reglamentēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Atslēgvārdi: romiešu tiesības, darbu īre, darbu īres jeb darba līgums (*locatio conductio operarum*), darbuzņēmums, darbuzņēmuma līgums (*locatio conductio operis*).

Ievads

Pētījums tapis kā atsevišķa daļa no autoru realizētās romiešu tiesību pirmavotu izpētes jautājumā par romiešu juridisko principu ietekmi uz moderno, īpaši Latvijas Republikas tiesībās ietverto, tiesisko institūtu attīstību. Saskaņā ar autoru rīcībā esošo informāciju Latvijas pētnieki minēto tematiku no šāda skatupunkta ir visai maz aplūkojuši, tāpēc šis pētījums varētu dot ieguldījumu nacionālās tiesību zinātnes attīstībā.

Šī darba mērķis bija izpētīt un izanalizēt romiešu tiesību pirmavotos rodamo informāciju par romiešu darbu īres jeb darba līguma un darbuzņēmuma līguma tiesiskās reglamentācijas īpatnībām.

Pētījuma gaitā realizēta romiešu tiesību pirmavotu (*Codex Iustinianus*, C 4.65. tit.; *Digesta*, D 19.2. tit.; *Iustiniani Institutiones*, I 3.24. tit.) izpēte un analīze, izmantojot induktīvo, deduktīvo un salīdzinošo metodi.

Rezultāti un diskusija

Saskaņā ar romiešu tiesību principiem juridiskās konstrukcijas brīvu personu (ne vergu) nodarbināšanai par atlīdzību, pusēm savstarpēji vienojoties, tika būvētas uz nomas jeb īres līguma (*locatio conductio*) tiesiskās bāzes:

“Kad vien [iz]darīšanai kaut kas [uz]dots, [tā] noma jeb īre ir” (*quotiens autem faciendum aliquid datur, locatio est*) (D 19.2.22.1) [4, 287];

“Ja kāds izīrē [iz]darīt, ko es īrēju...” (*si cui locaverim faciendum quod ego conduxeram...*) (D 19.2.48. pr.) [4, 289].

Minētais attiecināms galvenokārt uz meistarū, amatnieku un strādnieku veikto darbu, turpretī intelektuālo profesiju pārstāvju (ārstu², juristu³, zemes mērnīeku, skolotāju, arhitektu u. c.) sniegtie pakalpojumi, t. s. *operae liberalis*, saskaņā ar klasiskajām romiešu tiesībām nevarēja būt nomas jeb īres līguma (*locatio conductio*) objekts, kaut arī principā laikā kompensācija par šāda veida profesionālajiem pakalpojumiem varēja tikt iegūta ārkārtas (ekstraordinārā) procesa kārtībā (sk., piemēram, D 19.2.38.1) [4, 289]. Tādējādi

² Par romiešu mediķa legālā statusa īpatnībām sk.: Apsītis, A. The reimbursement for the medical treatment expenses within the framework of Roman Partnership Agreement (*societa*). *SHS WEB Conferences*, 2014; 10 00003 (2014), 1–6. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.1051/shsconf/20141000003> [sk. 10.09.2017.].

³ Jāpiebilst, ka arī nomas jeb īres līgumu (*locatio conductio*) reglamentējošos *digestu* (*Digesta*) fragmentos (D 19.2. tit.) rodams nosacījums, ka advokātiem, ja vien par tiem nevar apgalvot, ka viņi nav tiesas lietā darbojušies, honorāru atpakaļ atmaksāt nevajadzētu – klients samaksāto advokāta honorāru atpakaļ prasīt nevar (sk. D 19.2.38.1; 4, 289).

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību reglamentēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

manuālo darbu veikšanas tiesiskajam nodrošinājumam tika izmantoti galvenokārt divi uz nomas jeb īres līguma bāzes veidoti līgumi: *locatio conductio operarum* – darbu īres jeb darba līgums – un *locatio conductio operis (faciendi)* – darbuzņēmuma līgums.

Darbu īre, par ko tika noslēgts darba līgums (*locatio conductio operarum*), bija citas personas darba jeb sniegto pakalpojumu īrēšana – darbinieks kā savu darbu (*operae*) izīrētājs (*locator*) sniedza pakalpojumus darba devējam kā īrniekam (*conductor*) atbilstīgi tam, kā puses bija savstarpēji vienojušās. Darbiniekam pienācās atbilstīga samaksa jeb darba alga (*merces*):

“Kas savu darbu izīrējis (*qui operas suas locavit*), [tam par] visu [nolīgto jeb nostrādāto] laiku vajadzētu saņemt atlīdzību (*mercedem*)...” (D 19.2.38. pr.) [4, 289]

Romiešu tiesību pirmavotos šī līguma sakarā minēts, piemēram, protokolists jeb rakstvedis (*exceptor*)⁴, kurš izīrējis savus pakalpojumus jeb darbu (*operas suas locasset*); viņa līgumattiecības ar valsti vai pašvaldību saglabājas, kaut arī tas ierēdnis, kas viņa pakalpojumus īrējis (*conduxerat*), ir nomiris – ja vien gada (*anno*) laikā nav saņemta atlīdzība (*mercedes*) no kāda cita (D 19.2.19.9) [4, 287]. Līdzīgi imperatora Cēzara legāta (*legato Caesaris*)⁵ nāves gadījumā alga (*salarium*) viņa pavadoņiem bija samaksājama par visu atrunāto atlikušo kalpošanas laiku, paredzot, ka minētie pavadoņi (*comites*) šajā laikā nebūs citu nodarbināti (D 19.2.19.10) [4, 287].

Darbinieks jeb izīrētājs varēja savus pakalpojumus izīrēt, piemēram, uz kādu darba devēja jeb īrnieka un darbinieka jeb izīrētāja savstarpēji atrunātu laika periodu ([...] *temporis certi suas [...] locaverint operas*) (C 4.65.22) [3, 190]. Ja darbu īres līgumā (*locatio conductio operarum*) bija noteikts konkrēts darba izpildes termiņš, bet darbs termiņā netika izpildīts, īrniekam jeb darba devējam bija pienākums samaksāt izīrētājam jeb darbiniekam (*locatoris*) atbilstīgi atrunātajā termiņā padarītajam, pieņemot, ka saistība noslēgta par tādu darba apjomu, kādu labs vīrs (*vir bonus*, vidējs romiešu darbinieks) noteiktajā termiņā tiešām var paveikt, un ka pušu nolūks bijis panākt darbu pabeigšanu tieši atrunātajā termiņā (D 19.2.58.1) [4, 290].

Tika norādīts – samaksas apjoms neapmierina, nav iespējams apstrīdēt līguma spēkā esamību, uzdodot par iegastu mazu nomas maksu (*praetextu minoris pensionis*); izīrēšana jeb iznomāšana vienalga notika – bija spēkā (*locatione facta*), ja nevarēja pierādīt nekādu oponenta viltu (*si nullus dolus adversarii probari possit*), tāpēc nomu jeb īri nevarēja anulēt (*rescindi locatio non potest*) (D 19.2.23) [4, 287].

⁴ *Exceptor* – rakstvedis, zemākā līmeņa ierēdnis, protokolu, ierakstu pārrakstītājs, rakstvedis tiesā, senātā, kas fiksēja arī notikumu hronometrāžu, pulksteņa laiku [2, 461]. Provinču tiesnešiem šādi “piekomandētie” rakstveži nesaņēma algu no valsts kases (taču viņiem tika garantēta aizsardzība no uzņēmāšanās draudiem pienākumu pildīšanas laikā, izpildot municipāla līmeņa pienākumus viņu pilsētās (sk. C 12.49.5)) [3, 479].

⁵ *Legati Augusti (Caesaris)* – imperatora sūtņi speciālās misijās. *Legati Augusti (Caesaris) pro praetore* – imperatora provinču pārvaldnieki jeb pilnvarotie uz nenoteiktu laiku [2, 539].

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību reglamentēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuuzņēmuma līgums

Līgums, līdzīgi kā jebkurš cits kontrakts vai pakts, bija uzskatāms par spēkā neesošu, ja tā nosacījumi bija pretrunā ar labiem tikumiem⁶ (*contra bonos mores*) (C 8.38.4 [3, 351], C 2.3.6 [3, 93], D 45.1.61 [4, 774], D 50.17.116. pr. [4, 923] u. c.).

Ja kāds izīrētājs jeb darbinieks izīrēja savus pakalpojumus diviem īrniekiem jeb darba devējiem, viņam bija pienākums strādāt tā labā, kurš hronoloģiski pirmais (*priori conductori*) bija noslēdzis ar viņu līgumu (D 19.2.26) [4, 287].

Darba devējam jeb īrniekam piekrita tiesības tiesas ceļā pieprasīt no darbinieka jeb izīrētāja, lai tas izpildītu pienākumus, kurus bija uzņēmis:

[...] piekrit par nomu jeb īri prasījums ([...] *habere ex locato actionem*)” (D 19.2.48. pr.) [4, 289], “[...] lietu izmeklējis kompetents tiesnesis liks ievērot vienošanos ([...] *causa cognita competens iudex conventionem servari iubebit*).” (C 4.65.22) [3, 190]

Avotos rodamas normas, kas vērstas pret darba devēju jeb īrnieku patvaļu un vardarbību pret saviem darbiniekiem jeb darbu izīrētājiem. Norādīts, piemēram, uz kurpniekmeistara tiesībām piemērot mērenus ietekmēšanas līdzekļus pret savu mācekli:

[...] kaut gan skolotājiem / meistariem ir piešķirtas viegla soda [pielietošanas tiesības] (*quamvis enim magistris levis castigatio concessa sit*)”, tomēr gadījumā, kad kurpnieks, sitot savu mācekli ar kurpes liesti, traumējis zēna aci (“[...] ja kurpnieka zēns, kas nepietiekami labi strādājis, ar kurpes liesti tik nežonīgi sists pa kaklu (*si sutor puero parum bene facienti forma calcei tam vehementer cervicem percusserit*) tā, ka acs iztecējusi (*ut ei oculus effunderetur*), no nomas līguma viņa tēvam piekrit tiesības celt prasījumu (*ex locato esse actionem patri eius*).” (D 19.2.13.4) [4, 285]

Darbuuzņēmuma līgums (*locatio conductio operis (faciendi)*) bija līgums, saskaņā ar kuru uzņēmējs kā īrnieks (*conductor, redemptor operis*) uzņēmās pienākumu veikt pakalpojumus vai darbus (*opus*) no izīrētāja jeb pasūtītāja (*locator*) piegādātā materiāla vai ar viņa materiālu par savstarpēji norunātu samaksu (*merces*). Avotos rodama informācija, ka tas noticis, piemēram, par dārgakmeņu apstrādi (“ja dārgakmens ir dots ietveršanai vai iegravēšanai [meistaram] (*si gemma includenda aut insculpenda data sit*)”) (D 19.2.13.5) [4, 285], drēbju tīrīšanas pakalpojumiem (“ja vēlējs / balinātājs drēbes spodrināšanai pieņēmis (*si fullo vestimenta polienda acceperit*)”) (D 19.2.13.6) [4, 285], sk. arī D 19.2.25.8 [4, 287], D 19.2.60.2 [4, 290], I 3.24.1 [5, 40]), drēbnieka pakalpojumiem (“ja [...] labotājam / drēbniekam labošanai drēbes [...] dod (*si [...] sarcinatori sarcienda vestimenta [...] dederit*)”) (I 3. 24.1) [5, 40], sk. arī D 19.2.25.8 [4, 287]), aizgādību pār lietām pret samaksu (D 19.2.40) [4, 289], zeltkaļa pakalpojumiem ([...] kad [ar] zeltkali Ticijs vienojies ([...] *cum aurifice Titio convenerit*)) (I 3.24.4) [5, 40], starpniecību kviešu un miežu iepirkšanā publiskām vajadzībām (C 4.65.14) [3, 189] u. c.

⁶ Jāpiebilst, ka romiešu jēdziens “labi tikumi” (*boni mores*) un tam atbilstīgā idejiskā nozīme pārņemta mūsdienu Latvijas darba tiesību tiesiskajā regulējumā (sk., piemēram, Darba likuma 101. panta pirmās daļas 3. punktu) [7, 101. p.]. Sk. arī: Tarasova, D. Darba tiesisko attiecību izbeigšanas problemātika Darba likuma 101. panta pirmās daļas 3. un 4. punkta gadījumos. *Socrates: RSU Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls*, 2016, 3(6), 99–107. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Dokumenti/izdevumi/socrates_6_2017.pdf [sk. 10.09.2017.].

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību regulēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuņņēmuma līgums

Ja darba izgatavošanai izmantoja pašam izgatavotājam piederošu materiālu, tas bija pārdevums (*emptio*), nevis darbuņņēmums (I 3.24.4) [5, 40]. Šajā sakarībā Justiniāna institūcijās (*Iustiniani institutiones*) ir piemērs ar problēmjautājuma iztīrījumu – kā būtu jārikojas situācijā, kad pasūtītājs vienojas ar zeltkālī par noteikta svāra un noteiktas formas gredzenu izgatavošanu no zeltkālī piederoša zelta, nosakot zeltkālī atlīdzību, piemēram, desmit zelta monētu (*verbi gratia aureos decem*) apmērā? Vai šeit būtu apskatāms pirkuma un pārdevuma līgums vai nomas jeb īres līgums (t. i., darbuņņēmuma līgums) ([...] *utrum emptio et venditio contrahi videatur, an locatio et conductio?*)? Un atbilstīgi norādīts: varētu pieņemt, ka attiecībā uz materiālu patiešām noslēgts pirkuma un pārdevuma līgums, bet attiecībā uz darbu – nomas jeb īres līgums (notikusi “iznomāšana un nomāšana” (*materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, operae autem locationem et conductionem*)), tomēr nolemts, ka šādā situācijā darbojas tas, ka ir noslēgts vienīgi pirkuma un pārdevuma līgums (*tantum emptionem et venditionem contrahi*). Bet, ja pasūtītājs savu zeltu devis (*quodsi suum aurum [...] dederit*) un samaksa par darbu noteikta (*mercede pro opera constituta*), nav apšaubāms, ka [tā] ir noma / īre (“iznomāšana un nomāšana”) (*dubium non est quin locatio et conductio sit*) (I 3.24.4) [5, 40].

Saistībā ar samaksu pušu atrunātie maksāšanas noteikumi varēja paredzēt vai nu maksāšanu par visu darbu kopumā, vai arī pa daļām – atsevišķi par katru paveicamā darba tehnoloģisko elementu:

[...] pat ja [esat] vienojušies, ka par katru [atsevišķu] darba [elementu] dodama noteikta naudas [summa] (*tametsi convenit, ut in singulas operas certa pecunia daretur*).” (D 19.2.51.1) [4, 289]

Tādējādi līgumā atrunātā pakalpojuma cena varēja tikt attiecināta uz visu darbu apjomu kopumā vai arī sadalīta pa atsevišķām pozīcijām:

[...] nav patiešām nekādas atšķirības (*non enim quicquam interest*), vai viena [kopēja] cena darbam vai [arī] ir katrs darba [elements atsevišķi] pozicionēts (*utrum uno pretio opus an in singulas operas collocatur*), ja vien viss beigās uz uzņēmēju jeb īrnieku attiecas (*si modo universitas consummationis ad conductorem pertinuit*).” (D 19.2.51.1) [4, 289]

Cenā varēja iekļaut atsevišķi izdalītas materiālu un darbaspēka izmaksas:

[...] par akmeņiem un roku cenu ([...] *pro lapide et manupretio*).” (D 19.2.30.3) [4, 288]

Tika praktizēta gabaldarba samaksa:

“Tā kā [būv]darbos būs akmens darbi (*quoad in opus lapidis opus erit*), [...] īpašnieks īrniekam jeb uzņēmējam par pēdu [katru] vienu [uzbūvēto] septiņas [naudas vienības] dos ([...] *dominus redemptori in pedes singulos septem dabit*).” (D 19.2.30.3) [4, 288]

Varēja maksāt arī par noliktiem laika intervāliem:

[...] un par darbu uzņēmējam jeb īrniekam katru dienu devu noteiktu samaksu (*ut pro opere redemptori certam mercedem in dies singulos darem*).” (D 19.2.51.1) [4, 289]

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību reglamentēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Lai iestātos samaksas veikšanas pienākums, kā nosacījumu parasti atrunāja pasūtītāja jeb izīrētāja vai kādas trešās personas dotu apstiprinājumu – darbu pieņemšanu (D 19.2.24. pr. [4, 287], D 19.2.36 [4, 289], D 19.2.37 [4, 289], D 19.2.60.3 [4, 290]). Piemēram, mājas būvdarbu veikšana bija tā izīrēta (*domus facienda locata erat ita*), ka izīrētājam jeb pasūtītājam vai viņa mantiniekam vajadzēja tos vai nu pieņemt, vai nepieņemt (*probatio aut improbatio locatoris aut heredis eius*) (D 19.2.60.3) [4, 290]. Arī darbu specifiskais raksturs noteica pieņemšanas nepieciešamību: “[..] ja tādi darbi bijuši, ka tiem vajadzētu pārbaudīšanu / pieņemšanu (*si tale opus fuit, ut probari deberet*)” (D 19.2.37) [4, 289].

Neatkarīgi no tā, vai darbus pieņēma pats pasūtītājs jeb izīrētājs vai trešā persona, padarītā novērtējumam bija jābūt adekvātam un šāda veida darbiem objektīvi atbilstīgam – tādām, kādu analogiskā situācijā dotu labticīgs vidusmēra romietis, ja nomas jeb īres līgumā (darbuzņēmuma līgumā) bija iekļauts (*si in lege locationis comprehensum sit*) nosacījums, ka darbi pieņemami ar saimnieka lēmumu / spriedumu (*ut arbitrato domini opus adprobetur*), pieņemšanai bija jānotiek tāpat, “[..] kā ja labs vīrs būtu pieņēmis lēmumu / spriedumu (*ac si viri boni arbitrium comprehensum fuisset*)”. Līdzīgi pienācās rīkoties situācijā, kad pieņēmējs bija trešā persona:

“[..] ja cita jebkura lēmums / spriedums ir pieņemams (*si alterius cuiuslibet arbitrium comprehensum sit*), [..] laba ticība prasa ([..] *fides bona exigit*), lai šāds lēmums / spriedums [..] [būtu] tāds, kā labam vīram pieklātos (*ut arbitrium tale [..], quale viro bono convenit*).” (D 19.2.24. pr.) [4, 287]

Parasti ar darbu pieņemšanu saprata izpildījuma novērtēšanu atbilstīgi līguma specifikācijas kvalitatīvajām prasībām, savukārt novērtēšana saistībā ar darbu izpildes termiņiem un to ievērošanas disciplīnu notika tikai tad, ja tā bija līgumā īpaši atrunāta:

“[..] lēmums / spriedums par darbu kvalitāti (*arbitrium ad qualitatem operis*), nevis par prasīto laiku (*non ad prorogandum tempus*) [..] attiecināms (*pertinet*), izņemot, [ja] tas pats ir iekļauts līgumā (*nisi id ipsum lege comprehensum sit*).” (D 19.2.24. pr.) [4, 287]

Puses varēja vienoties par darbu pieņemšanu un attiecīgo samaksu atbilstīgi kādiem izmērāmiem kritērijiem:

“[..] ir tā īrēts ([..] *ita conductum sit*), ka maksājams [par] pēdām vai apjomiem / izmēriem (*in pedes mensurasve praestetur sit*).” (D 19.2.36) [4, 289]

Darbu pieņemšana un apmaksa varēja tikt organizēta pa atsevišķiem attiecīgā tehnoloģiskā procesa etapiem – atbilstīgi faktiski paveiktajam:

“Ja vien nav tā [līgumā atrunāts, ka] par katru [atsevišķo, atsevišķa] darbu būs noteikta samaksa / alga (*nisi si ideo in operas singulas merces constituta erit*) un [atsevišķs] spriedums / novērtējums no saimnieka [katram atsevišķi] padarītajam darbam (*ut arbitrio domini opus efficeretur*).” (D 19.2.51.1) [4, 289]

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību regulēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Avotos rodama informācija arī par līdz galam nepabeigta tehnoloģiskā procesa rezultātu uzskaiti un novērtēšanu:

“[...] jautājums ir (*quaesitum est*), vai faktiski padarīto darbu, pat nepilnīgu, nepabeigtu, nepieciešams mērīt (*utrum factum opus an etiam imperfectum metiri oporteret*)”. Atbilde ir “jā”, pat nepilnīgu un nepabeigtu (*respondit etiam imperfectum*).” (D 19.2.30.3) [4, 288]

Ja darbu pieņemšana bija panākta ar apzinātu prettiesisku mānīšanos un krāpšanu jeb viltu (*dolus*), pieņemšanu atzina par spēkā neesošu un cietušais varēja celt attiecīgu prasījumu tiesā:

“[...] No tā izriet (*quibus consequens est*), ka spēkā neesoša ir pieņemšana, ko uzņēmējs jeb īrnieks ir taisījis ar viltu (*ut irrita sit adprobatio dolo conductoris facta*), un var no nomas jeb īres līguma prasīt (*ut ex locato agi possit*).” (D 19.2.24. pr.) [4, 287]

Līdz brīdim, kad darbi jāpieņem pasūtītājam jeb izīrētājam (*locator*), tie atradās īrnieka jeb uzņēmēja (*conductor*) atbildībā, kurš uzņēmās risku par paveiktā darba iespējamu bojāeju:

“Darbi, kuri attiecībā uz nomas jeb īres [līgumu veicami] ir, līdz [pat brīdim, kad tie pasūtītāja jeb izīrētāja] pieņemti (*opus quod aversione locatum est donec adprobetur*), uzņēmēja jeb īrnieka risks ir (*conductoris periculum est*), [ja] tā īrētis ir ([...] *ita conductum sit*), ka [par] pēdām vai apjomiem jeb izmēriem maksājams (*in pedes mensurasve praestetur sit*), tiktāl uzņēmēja jeb īrnieka risks ir, ciktāl nomērišana nav notikusi (*eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit*).” (D 19.2.36) [4, 289]

Izņēmums bija nepārvaramas varas (*vis maior*) gadījumi, kad, ja vien puses nebija citādi vienojušās, cieta pasūtītājs jeb izīrētājs (*locator*), nevis uzņēmējs jeb īrnieks:

“Ja, pirms pasūtītājs jeb izīrētājs darbus pieņēmis (*si, priusquam locatori opus probaretur*), [tie] ir kādas [nepārvaramas] varas iznīcināti (*vi aliqua consumptum est*), zaudējums tādējādi attiecas uz pasūtītāju jeb izīrētāju (*detrimentum ad locatorem ita pertinet*).” (D 19.2.37) [4, 289]

“Ja tomēr nepārvarama vara darbus vispirms sabojājusi, [tos], kuri pieņemami (*si tamen vi maiore opus prius interciderit quam adprobaretur*), pasūtītāja jeb izīrētāja risks ir (*locatoris periculo est*), izņemot, ja pastāv citāda vienošanās (*nisi si aliud actum sit*).” (D 19.2.36) [4, 289]

Tādējādi uzņēmējs jeb īrnieks neatbildēja par bojājumiem un zaudējumiem, kas radušies dabas spēku (*vi naturali*) ietekmē, attiecīgi saglabājot tiesības uz samaksu par padarīto:

“Marcijs [uzņēmējs jeb īrnieks] irēja mājas [būvdarbu] veikšanu no Flaka [pasūtītāja jeb izīrētāja] (*Marcius domum faciendam a Flacco conduxerat*). Tad [situācijā, kad] darbi [tikai] daļēji izpildīti, ēku satricināja jeb sagrava zemestrīce (*deinde operis parte effecta terrae motu concussum erat aedificium*). [...] ja dabas spēku, [piemēram], zemestrīces, [ietekmē] tas atgadījies (*si vi naturali, veluti terrae motu hoc acciderit*), Flakam [pasūtītājam jeb izīrētājam] ir [jāuzņemas] risks (*Flacci esse periculum*).” (D 19.2.59) [4, 290]

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību regulēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Tāpat pasūtītājs jeb izīrētājs (*locator*) uzņēmās bojāejas risku, ja viņa vainas dēļ tika kavēta darbu pieņemšana vai viņš izvairījās no darbu pieņemšanas:

“[...] jācieš pasūtītājam jeb izīrētājam ([...] *nociturum locatori*), ja viņa kavēšanās dēļ vai kā citādi darbi [nav] pieņemti vai nomēriti (*si per eum steterit, quo minus opus adprobetur vel admetiatur*).” (D 19.2.36) [4, 289]

Savukārt, ja negadījums bija noticis nevis nepārvaramas varas (*vis maior*) ietekmē, bet gan nekvalitatīvi izpildītu darbu, nepareizi pielietotu tehnoloģiju vai citu līdzīgu iemeslu dēļ, zaudējumu ciešana piekrita uzņēmējam jeb īrniekam:

“Ja kanāls, kura izrakšanu [tu] irē un paveic (*si rivum, quem faciendum conduxeras et feceras*) (t. i., uzņemies izrakt kanālu un darbu padarī – autoru piez.), pirms tas pieņemts (*antequam eum probares*), zemes nogrūvumā sabojāts (*labes corrumpit*) (t. i., aizbrucis – autoru piez.), [tas] ir tavs risks (*tuum periculum est*) [...] patiešām, ja grunts defekts [pie vainas], ka tas noticis (*immo si soli vitio id accidit*), pasūtītājam / izīrētājam būs risks [jāuzņemas] (*locatoris erit periculum*); ja darbu defekta [dēļ] tas noticis (*si operis vitio accidit*), tavs būs zaudējums (*tuum erit detrimentum*).” (D 19.2.62) [4, 291]

Līdzīgs gadījums:

“Ja dārgakmens [meistaram] ietvarā iestrādāšanai vai iegrāvēšanai ir dots un ir saplaisājis (*si gemma includenda aut insculpenda data sit eaque fracta sit*), ja patiešām [tas dēļ] defektīva materiāla saplaisājis ir (*si quidem vitio materiae fractum sit*), nebūs [ceļams] no nomas jeb īres līguma prasījums (*non erit ex locato actio*), bet, ja pieredzes trūkums (*imperitia*)⁷ [bijis, apstrādi] veicot, būs [ceļams prasījums] (*si imperitia facientis, erit*).” (D 19.2.13.5) [4, 285]

Kā jau iepriekš minēts, uzņēmējs jeb īrnieks varēja labprātīgi uzņemties papildu atbildību arī par nepārvaramas varas gadījumiem:

“[Bet ja] šis teikums [līgumam] ir pievienots (*huic sententiae addendum est*), [“] ja vien nav risku arī amatnieks uzņemies [“] (*nisi periculum quoque in se artifex receperat*), jo tad, kaut arī defektīva materiāla dēļ tas noticis (*tunc enim etsi vitio materiae id evenit*), būs [pret viņu ceļams] prasījums no nomas jeb īres līguma (*erit ex locato actio*).” (D 19.2.13.5) [4, 285]

Kopumā uz uzņēmēja jeb īrnieka pienākumiem un atbildību darbojās princips, ka uzņēmējam jeb īrniekam nav nepieciešams neko vairāk nodrošināt pasūtītājam jeb izīrētājam (*non enim amplius praestari locatori oporteat*) kā vien paša (uzņēmēja jeb īrnieka) rūpību un [lai] darbi tiktu iegūti (*quam quod sua cura atque opera consecutus esset*) (D 19.2.36) [4, 289].

⁷ *Imperitia* – pieredzes jeb profesionālo iemaņu, spēju, zināšanu trūkums, kas radīja atbildību personai, kura ar darbuzņēmuma līgumu (*locatio conductio operis*) uzņēmās pienākumu sniegt noteiktus profesionālus pakalpojumus, kaut arī tai trūka nepieciešamo zināšanu. Pieredzes trūkums tika uzskatīts par vainas (*culpa*) formu (*culpa adnumeratur*) [2, 493].

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību
reglamentēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Jāpiebilst, ka saistībā ar nomas jeb īres līgumiem – iznomāšanu un nomāšanu (*locatio conductio*) – pastāvēja vispārējs nosacījums, ka iespējama atbildības prasīšana par izmantoto viltu jeb tīšu kaitējumu (*dolus*) un paaugstinātas rūpības trūkumu – respektīvi, pastāvēja paaugstināta atbildība par uzticētās lietas saglabāšanu (*custodia*), kas nozīmēja atbildēšanu arī par rupju un vieglu neuzmanību (*culpa*) un nejausiem negadījumiem (*casus*), piemēram, uzticētās lietas nozagšanu, nodarbinātā personāla rīcību.

Kā jau iepriekš minēts, ja puses nebija citādi vienojušās, atbildības limits neietvēra nepārvaramas varas gadījumus, kam pretoties nav mūsu varā (*casum, cui resisti non potest*) (C 4.65.28) [3, 190]. Tā, piemēram, ja vēlējs / balinātājs bija pieņēmis drēbes spodrināšanai un peles tās bija sagrauzušas (*si fullo vestimenta polienda acceperit eaque mures roserint*), viņam bija saistošs prasījums no nomas jeb īres līguma (*ex locato tenetur*), “[..] tāpēc, ka viņam vajadzēja no šī patiešām piesargāties (*quia debuit ab hac re cavere*)”.

Tāpat arī,

“[...] ja apmetni vēlējs / balinātājs apmaina un svešu [apmetni] citam atdod ([..] *si pallium fullo permutaverit et alii alterius dederit*), no nomas jeb īres līguma prasījums saista, kaut [gan viņš to] [būtu] darijis neapzinoties (*ex locato actione tenebitur, etiamsi ignarus fecerit*).” (D 19.2.13.6) [4, 285]

Tādējādi uzņemto saistību nepildīšanas gadījumā pret vainojamo uzņēmēju jeb īrnieku varēja vērsties tiesā ar atbilstīgu prasījumu:

“Ja tie, kuri tevis īrēti (t. i., nodarbināti kā uzņēmēji – autoru piez.) kviešu un miežu, [kas paredzēti] publiskajām izdališanām, piegādāšanai (*si hi, qui a vobis redemerant frumentum et hordeum annonae inferendum*), pieņēmuši naudu, uzticību piekrāpuši (*accepta pecunia fidem fefellerunt*), no nomas jeb īres līguma prasījumu celt pret tiem vari (*ex locato agere cum his potestis*).” (C 4.65.14) [3, 189]

Līdzīgs gadījums:

“Izīrēju darbu izdarīšanai atbilstīgi (*locavi opus faciendum ita*), [...] darbs ir aplami paveikts (*opus vitiosum factum est*), vai varu celt prasījumu no nomas jeb īres līguma (*an ex locato agere possim*)? Jurists *Iavolenus* atbildējis (*respondit*): ja tā darbs izīrēts (*si ita opus locasti*), ka viņa [izpildes] labas kvalitātes [apsolījums] tev no uzņēmēja jeb īrnieka piešķirts (*ut bonitas eius tibi a conductore adprobaretur*), [...] nodrošinātas tomēr tev būtu [tiesības prasīt atbildību] no uzņēmēja jeb īrnieka (*praestari tamen tibi a conductore debet*), ja tas darbs ir aplami paveikts (*si id opus vitiosum factum est*) [...]. Var tāpēc prasījumu no nomas jeb īres līguma celt pret viņu (*poterit itaque ex locato cum eo agi*), kurš aplami darbu paveicis (*qui vitiosum opus fecerit*).” (D 19.2.51.1) [4, 289]

Prasītājam labvēlīga sprieduma gadījumā bija iespējams atgūt pamatparādu kopā ar procentiem – tā, piemēram, avotos rodama norāde, ka pret tiem, kuri tiesības būvēt ēkas noīrējuši, atbilstīgai tiesvedībai paredzēts prasījums no īres līguma, t. i., labticīgs prasījums, tādējādi parādu ar procentiem parasti atgūstot (*adversus eos, a quibus extruenda aedificia conduxisti, ex conducto actione consistens eo iudicio quod est bonae fidei debitum cum usuris solitis consequeris*) (C 4.65.2) [3, 189].

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību regulēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Ja uzņēmējam jeb īrniekam uzticētā lieta bija zaudēta kādas trešās personas rīcības (piemēram, zādzības) dēļ un uzņēmējs jeb īrnieks kompensēja pasūtītājam jeb izīrētājam tā zudušās lietas vērtību, pēdējam piekrita pienākums nodot jeb cedēt uzņēmējam jeb īrniekam savas tiesības vērsties pret minēto trešo personu – tiesības, kas viņam kā lietas īpašniekam pienācās:

“Ja vēlējs / balinātājs vai labotājs / drēbnieks drēbes pazaudētu un tāpēc saimnieka [pretenziju] apmierinātu (*si fullo aut sarcinator vestimenta perdiderit eoque nomine domino satisfecerit*), ir nepieciešams, [lai] saimnieks savas prasījuma tiesības jeb vindikācijas un atprasījumus / atprasīšanas tiesības / kondikcijas [par labu amatniekam] cedētu / [uz amatnieku] pārvestu (*necesse est domino vindicationem eorum et conditionem cedere*).” (D 19.2.25.8) [4, 287]

Ja pasūtītājam jeb izīrētājam bija iespēja celt prasījumu pret zagli, kas viņam piederošo un uzņēmējam jeb īrniekam uzticēto lietu nozadzis, bet pasūtītājs jeb izīrētājs kaut kādu apsvērumu dēļ izvēlējās prasījumu pret zagli necelt, viņa prasījuma tiesības pret uzņēmēju jeb īrnieku vienlga saglabājās:

“Drēbes tavas vēlējs / balinātājs pazaudējis, un tev ir, no kurienes, [bet] nav vēlmes pieprasīt tās atdot atpakaļ (*vestimenta tua fullo perdidit et habes unde petas nec repetere vis*), no nomas jeb īres līguma [tavas tiesības] prasīt nemazinās [stridā] ar vēleju / balinātāju (*agis nihilo minus ex locato cum fullone*).”

Tomēr šādā gadījumā tiesnesim bija pienākums izvērtēt (*sed iudicem aestimaturum*), vai šeit var pret zagli vairāk prasīt un no viņa lietas atgūt, vēlējam / balinātājam sedzot izmaksas ([...] *adversus furem magis agere et ab eo [...] res consequi fullonis videlicet sumptibus*),

“[...] bet ja tas [...] neiespējams būtu viņa [kā tiesneša] ieskatā (*sed si hoc [...] impossibile esse perspexerit*), tad [tiesnesim] vēlējs / balinātājs patiešām tev [kā pasūtītājam jeb izīrētājam par labu] jānotiesā (*tunc fullonem quidem tibi condemnabit*), tomēr tavas prasījuma tiesības tev viņam [kā uzņēmējam jeb īrniekam] nodot liekot (*tuas autem actiones te ei praestare compellet*).” (D 19.2.60.2) [4, 290]

Par darbuzņēmumu (*locatio conductio operis*) uzskatīja arī līgumu par preču vai pasažieru **transportēšanu** (pāravadājumu) (sk. (D 19.2.11.3) [4, 285], (D 19.2.25.7) [4, 287], (D 19.2.60.8) [4, 291]).

Uzņēmējs jeb īrnieks-transportētājs atbildēja par transportējamās kravas bojājumiem neatkarīgi no tā, vai tos nodarījis viņš vai viņa piesaistīts personāls. Avotos apskatīta situācija, kad kāds uzņēmies būvkonstrukcijas (kolonnas) transportēšanu:

“Kurš kolonnas transportēšanu īrē (*qui columnam transportandam conduxit*), ja tā, noņemot, pārvietojot vai atpakaļ atliekot (*dum tollitur aut portatur aut reponitur*), ir saplaisājusi (*fracta sit*), lai [tad pats arī] risku (*periculum*) / atbildību uzņemas, ja [tas] vai nu viņa paša (*qua ipsius eorumque*), [vai to,] kuru darbi izmantoti (*quorum opera uteretur*), vainas (*culpa*) [dēļ] noticis (*acciderit*)...” (D 19.2.25.7) [4, 287]

Tādi paši secinājumi bija izdarāmi, ja kāds īrē mucu vai baļķu transportēšanu (*si dolia vel tignum transportandum aliquis conduxerit*), vai citu pārvietojamu lietu (*res transferri potest*) transportēšanu (D 19.2.25.7) [4, 287].

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību
reglamentēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Ja uzņēmējs jeb īrnieks varēja pierādīt, ka veicis visus nepieciešamos rūpības un piesardzības pasākumus, kādus būtu veicis piesardzīgs un uzmanīgs cilvēks, viņš bija jāatbrīvo no atbildības:

“Vaina tomēr nepastāv (*culpa autem abest*), ja ir visi fakti (*si omnia facta sunt*), ka ikviens bijis ļoti rūpīgs [un] piesardzīgs (*quae diligentissimus quisque observaturus fuisset*)...” (D 19.2.25.7) [4, 287]

Uzņēmējs jeb īrnieks-transportētājs atbildēja par transportējamās kravas saglabāšanu un arī par aizsardzību pret trešo personu prettiesiskiem tīkojumiem. Avotos minēta situācija, kad kāds uzņēmējs jeb īrnieks uzņēmies transportēt vīnu no Kampānijas (*vinum de Campania transportandum conduxisset*). Vīna trauki, tos noliktavā novietojot, kļūdaini tika apzīmogoti ar viņa un kāda cita (trešās personas) zīmogiem (*signatum suo et alterius sigillo*). Kaut gan bija strīdus (*controversia*) situācija ar trešo personu, transportētājam ar prasījumu no nomas līguma bija uzlikts pienākums (*ex locato tenetur*) nodrošināt, lai vīns bez strīdus tiktu atgriezts (*vini sine controversia reddat*) pasūtītāja jeb izīrētāja valdījumā (*ut locatori possessionem*) (D 19.2.11.3) [4, 285].

Nevis pasūtītājam jeb izīrētājam, bet gan uzņēmējam jeb īrniekam-transportētājam bija pienākums veikt iespējamo ceļa nodokļu jeb nodevu samaksu:

[...] kad, tiltu šķērsojot (*id cum pontem transiret*), [tilta] uzraugs sava tilta [šķērsošanas] nodevu no viņa pieprasīja (*redemptor eius pontis portorium ab eo exigebat*), [...] mūļu dzinējam [pašam nodevu] pienākas samaksāt (*mulionem praestare debere*).” (D 19.2.60.8) [4, 291]

Izmantojot prasījumu no nomas jeb īres līguma (*ex locato actionem*), no uzņēmēja jeb īrnieka-transportētāja varēja pieprasīt atlīdzinājumu par kravas sabojāšanu ceļu satiksmes negadījumā:

“Vēl jautājums (*item quaeritur*), ja važonis (*si cisiarius*), t. i., kučieris (*id est carucharius*) brīdi, [kad] citus apdzīt cenšas (*transire contendit*), ratus apgāž (*cisium evertit*) un [transportēto] vergu savaino vai nogalina (*et servum quassavit vel occidit*). Domāju, no nomas jeb īres [līguma izriet, ka] ir pret viņu prasījums (*puto ex locato esse in eum actionem*) [ceļams], jo [viņam] būtu jābūt savaldīgākam (*temperare enim debuit*) [...]” (D 19.2.13. pr.) [4, 285]

Par darbuzņēmumu (*locatio conductio operis*) uzskatīja uzņēmēja jeb īrnieka veiktus **būvdarbus** uz pasūtītāja jeb izīrētāja zemes (sk. (D 19.2.22.2) [4, 287], (D 19.2.30.3) [4, 288], (D 19.2.59) [4, 290], (D 19.2.60.3) [4, 290], (C 4.65.2) [3, 189] u. c.) neatkarīgi no tā, kurš piegādājis materiālus – uzņēmējs jeb īrnieks vai kāda trešā persona –, pasūtītājs jeb izīrētājs bija zemes īpašnieks (D 19.2.22.2) [4, 287]:

“Kad salas apbūvēšana izīrēta (*cum insulam aedificandam loco*), lai uzņēmējs / būvnieks / “īrnieks” uz sava rēķina visu dara (*ut sua impensa conductor omnia faciat*), [viņš] patiešām savu īpašumu (respektīvi, izmantotos būvmateriālus utt. – autoru piez.) man nodod (*proprietatem quidem eorum ad me transfert*), un tomēr [tā] ir noma jeb īre (*et tamen locatio est*), [jo šeit] izīrē, lai meistars iegūtu [tiesības veikt] savu darbu (*locat enim artifex operam suam*), t. i., [darba] darišanas vajadzību (*id est faciendi necessitatem*).” (D 19.2.22.2) [4, 287]

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību regulēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Tādējādi meistaram kā īrniekam tika izīrētas tiesības izpildīt celtniecības darbus. Avotos rodams kaut kas līdzīgs būvuzņēmēja jeb īrnieka sastādītai un pasūtītāja jeb izīrētāja apstiprinātai celtniecības darbu izmaksu tāmei, kā arī minēts par rīcību gadījumā, kad būvuzņēmēja jeb īrnieka sākotnējie izmaksu aprēķini izrādījušies nepamatoti samazināti:

“Uzdevu tev izvērtēt (*mandavi tibi ut excuteres*), par cik [lielu summu] vēlies būvēt villu (lauku saimniecību) (*quanti villam aedificare velles*). Paziņoji man, [ka] divu simtu [apmēra] izmaksās iekļausies (*renuntiaſti mihi ducentorum impensam excutere*), par minēto algu darbi tev [tika] izīrēti (*certa mercede opus tibi locavi*). Vēlāk es uzzināju, [ka] nav iespējams mazāk kā par trijiem simtiem šai villai tapt (*postea comperi non posse minoris trecentorum eam villam constare*). Iedoti tomēr tev bija simts, no kuriem tikmēr daļa [jau] iztērēta (*data autem tibi erant centum, ex quibus cum partem impendisses*), [tad es] aizliedzu tev darbus [tālāk] darīt (*vetui te opus facere*). Teicu: ja darbu darīšana turpināsies, pret tevi darbojas [prasījums] no nomas līguma (*ex locato tecum agere*) un atlikusi nauda man atgriežama (*ut pecuniae mihi reliquum restituas*).” (D 19.2.60.4) [4, 291]

Tāpat apskatītas arī būvuzņēmēja jeb īrnieka tiesības atkāpties no sākotnēji paredzētā būvprojekta nosacījumiem, ja vien saņemts attiecīgs pasūtītāja jeb izīrētāja rīkojums:

“Likums noteica (respektīvi, pušu vienošanās paredzēja – autoru piez.), [ka] mājas [būvdarbu] veikšana izīrēta bija tā (*lege dicta domus facienda locata erat ita*), ka pieņemšana vai nepieņemšana [no] pasūtītāja jeb izīrētāja vai viņa mantnieka bija [vajadzīga] (*ut probatio aut improbatio locatoris aut heredis eius esset*), [bet] uzņēmējs jeb īrnieks saskaņā ar pasūtītāja jeb izīrētāja gribu dažas [lietas] darbos mainīja (*redemptor ex voluntate locatoris quaedam in opere permutaverat*). Atbildēju, [ka] darbi patiešām atbilstīgi likumā noteiktajam (atbilstīgi tam, kā paredzēja pušu sākotnējā vienošanās – autoru piez.) nešķiet izdarīti (*respondi opus quidem ex lege dicta non videri factum*), bet, tā kā saskaņā ar pasūtītāja jeb izīrētāja gribu izmaiņas bija [izdarītas] (*sed quoniam ex voluntate locatoris permutatum esset*), uzņēmēju jeb īrnieku vajadzētu attaisnot (*redemptorem absolvi debere*).” (D 19.2.60.3) [4, 290]

Secinājumi

Saskaņā ar romiešu tiesību principiem juridiskās konstrukcijas brīvu personu (ne vergu) nodarbināšanai par atlīdzību, pusēm savstarpēji vienojoties, tika būvētas uz nomas jeb īres līguma (*locatio conductio*) tiesiskās bāzes (D 19.2.22.1, D 19.2.48. pr.). Tādējādi manuālo darbu veikšanas tiesiskajam nodrošinājumam tika izmantoti galvenokārt divi uz nomas jeb īres līguma (*locatio conductio*) bāzes veidoti līgumi: darbu īres līgums jeb darba līgums (*locatio conductio operarum*) un darbuzņēmuma līgums (*locatio conductio operis (faciendi)*).

Darbu īres jeb darba līgums (*locatio conductio operarum*) bija citas personas darba jeb sniegto pakalpojumu īrēšana – darbinieks kā savu darbu (*operae*) izīrētājs (*locator*) sniedza pakalpojumus darba devējam kā īrniekam (*conductor*) (sk., piemēram, D 19.2.19.9, D 19.2.19.10) atbilstīgi tam, kā puses bija savstarpēji vienojušās. Darbiniekam pienācās

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību regulēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

atbilstīga samaksa / darba alga (*merces*) (D 19.2.38. pr.). Tika praktizēta pakalpojumu izīrēšana uz noteiktu termiņu (C 4. 65. 22). Līguma spēkā esamību nevarēja apstrīdēt neapmierinātības dēļ par samaksas apjomu (D 19.2.23). Līgums bija uzskatāms par spēkā neesošu, ja tā nosacījumi bija pretrunā ar labiem tikumiem (C 8.38.4, C 2.3.6, D 45.1.61, D 50.17.116 u. c.). Ja līgumā bija atrunāts darba izpildes termiņš, bet darbs termiņā netika izpildīts, īrniekam jeb darba devējam piekrita pienākums samaksāt izīrētājam jeb darbiniekam atbilstīgi termiņā padarītajam (D 19.2.58.1). Ja pakalpojumi tika izīrēti diviem īrniekiem jeb darba devējiem, darbiniekam jeb darbu izīrētājam pienācās strādāt tā labā, kurš hronoloģiski pirmais bija noslēdzis ar viņu līgumu (D 19.2.26). Darba devējam jeb īrniekam piekrita tiesības tiesas ceļā pieprasīt no darbinieka jeb izīrētāja to pienākumu izpildi, kurus viņš bija uzņēmis (D 19.2.48. pr., C 4. 65. 22). Avotos rodamas normas, kas vērstas pret darba devēju jeb īrnieku patvaļu un vardarbību pret saviem darbiniekiem jeb darbu izīrētājiem (D 19.2.13.4).

Darbuzņēmuma līgums (*locatio conductio operis (faciendi)*) bija līgums, saskaņā ar kuru uzņēmējs kā īrnieks (*conductor, redemptor operis*) uzņēmās pienākumu veikt pakalpojumus vai darbus (*opus*) no izīrētāja jeb pasūtītāja piegādātā materiāla vai ar viņa materiālu par savstarpēji norunātu samaksu (*merces*).

Avotos minēts, piemēram, par dārgakmeņu apstrādi (D 19.2.13.5), drēbju tīrīšanas pakalpojumiem (D 19.2.13.6, sk. arī D 19.2.25.8, D 19.2.60.2, I 3.24.1), drēbnieka pakalpojumiem (I 3. 24.1, sk. arī D 19.2.25.8), aizgādību pār lietām pret samaksu (D 19.2.40), zeltkaļa pakalpojumiem (I 3.24.4) un starpniecību kviešu un miežu iepirkšanā publiskām vajadzībām (C 4. 65.14).

Ja darba izgatavošanai izmantoja izgatavotājam piederošu materiālu, tas bija pārdevuma līgums (*emptio*), nevis darbuzņēmuma līgums (I 3.24.4). Pušu atrunātie maksāšanas noteikumi varēja paredzēt vai nu maksāšanu par visu darbu kopumā, vai pa daļām – atsevišķi par katru paveicamā darba tehnoloģisko elementu (D 19.2.51.1). Līgumā atrunātā pakalpojuma cena varēja tikt attiecināta uz visu darbu apjomu kopumā vai arī sadalīta pa atsevišķām pozīcijām (D 19.2.51.1). Cenā varēja iekļaut atsevišķi izdalītas materiālu un darbaspēka izmaksas (D 19.2.30.3). Tika praktizēta gan gabaldarba samaksa (D 19.2.30.3), gan maksāšana par noliktiem laika intervāliem (D 19.2.51.1).

Lai iestātos samaksas veikšanas pienākums, kā nosacījumu parasti atrunāja pasūtītāja jeb izīrētāja vai kādas trešās personas dotu apstiprinājumu – darbu pieņemšanu (D 19.2.24 pr., D 19.2.30.3, D 19.2.36, D 19.2.37, D 19.2.51.1, D 19.2.60.3).

Līdz brīdim, kad pasūtītājs jeb izīrētājs pieņēma darbus, tie atradās īrnieka jeb uzņēmēja atbildībā, kurš uzņēmās risku par paveiktā darba iespējamu bojāeju (D 19.2.36). Izņēmums bija nepārvaramas varas (*vis maior*) gadījumi, kad, ja vien puses nebija citādi vienojušās (sk. D 19.2.13.5), cieta pasūtītājs jeb izīrētājs, nevis uzņēmējs jeb īrnieks (D 19.2.37, D 19.2.36). Tādējādi uzņēmējs jeb īrnieks neatbildēja par bojājumiem un zaudējumiem, kas cēlušies dabas spēku (*vi naturali*) ietekmē, saglabājot tiesības uz samaksu par padarīto (D 19.2.59). Tāpat pasūtītājs jeb izīrētājs uzņēmās bojāejas risku, ja viņa vainas dēļ bija kavēta pieņemšana vai notikusi izvairīšanās no darbu pieņemšanas (D 19.2.36).

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību regulēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums

Savukārt, ja negadījums bija noticis nevis nepārvaramas varas ietekmē, bet gan nekvalitatīvi izpildītu darbu, nepareizi pielietotu tehnoloģiju vai citu līdzīgu iemeslu dēļ, zaudējumu ciešana piekrita uzņēmējam jeb īrniekam (D 19.2.62, D 19.2.13.5). Jāpiebilst, ka saistībā ar nomas jeb īres līgumiem (iznomāšanu un nomāšanu) (*locatio conductio*) funkcionēja vispārējs nosacījums, ka ir iespējama atbildības prasīšana par pieļauto viltu jeb tīšu kaitējumu (*dolus*) un paaugstinātas rūpības trūkumu – respektīvi, pastāvēja paaugstināta atbildība par uzticētās lietas saglabāšanu (*custodia*), kas nozīmēja atbildību arī par rupju un vieglu neuzmanību (*culpa*) un nejaušiem negadījumiem (*casus*) (piemēram, uzticētās lietas nozagšanu, nodarbinātā personāla rīcību). Ja puses nebija citādi vienojušās, atbildības limits neietvēra nepārvaramas varas gadījumus, kam pretoties nav mūsu varā (*casum, cui resisti non potest*) (C 4.65.28; D 19.2.13.6).

Uzņemto saistību nepildīšanas gadījumā pret vainojamo uzņēmēju jeb īrnieku varēja vērsties tiesā ar atbilstīgu prasījumu no nomas jeb īres līguma (*ex locato actione*) (C 4.65.14, D 19.2.51.1). Prasītājam labvēlīga sprieduma gadījumā bija iespējams atgūt pamatparādu kopā ar procentiem (C 4.65.2).

Ja uzņēmējam jeb īrniekam uzticētā lieta bija zaudēta kādas trešās personas rīcības (piemēram, zādzības) dēļ un uzņēmējs jeb īrnieks kompensēja pasūtītājam jeb izīrētājam tā zudušās lietas vērtību, pēdējam piekrita pienākums nodot jeb cedēt uzņēmējam jeb īrniekam savas tiesības vērsties pret minēto trešo personu – tiesības, kas viņam kā lietas īpašniekam pienācās (D 19.2.25.8). Ja pasūtītājam jeb izīrētājam bija iespēja celt prasījumu pret zagli, kas viņam piederošo un uzņēmējam jeb īrniekam uzticēto lietu nozadzis, bet pasūtītājs jeb izīrētājs kādu apsvērumu dēļ izvēlējās prasījumu pret zagli necelt, viņa prasījuma tiesības pret uzņēmēju jeb īrnieku vienalga saglabājās (D 19.2.60.2).

Par darbuzņēmuma līgumu (*locatio conductio operis*) uzskatīja arī līgumu par preču vai pasažieru **transportēšanu** / pārvadāšanu (sk. D 19.2.11.3, D 19.2.13 pr., D 19.2.25.7, D 19.2.60.8) un uzņēmēja jeb īrnieka (*conductor*) veiktus **būvdarbus** uz pasūtītāja jeb izīrētāja (*locator*) zemes (sk. D 19.2.22.2, D 19.2.30.3, D 19.2.59, D 19.2.60.3, D 19.2.60.4, C 4.65.2 u. c.).

Iepriekšminēto līgumu – gan darbu īres jeb darba līguma (*locatio conductio operarum*), gan arī darbuzņēmuma līguma (*locatio conductio operis (faciendi)*) – tiesiskais regulējums atzīstams par savam laikam pietiekami efektīvu, visai detalizētu un komplīcētu legālo aparātu pilsoņu mantisko interešu aizsardzībai.

Pētījuma rezultāti prezentēti RSU Juridiskās fakultātes organizētajā starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē “Tiesiskās sistēmas modernizācijas virzieni: reālais stāvoklis un nākotnes perspektīvas” (Rīgā 2017. gada 26. aprīlī).

*Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību
reglamentēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuzņēmuma līgums*

Adaptation of Lease / Hire Contract in Regulation of Employment Relationship, or Roman Contract of Employment and Roman Contract for Work

Abstract

The article deals with the results of the research performed on the original sources of the Roman Law in reference to legal construction concerning free persons' (but not slaves) employment for a certain payment on mutual agreement, which were based on legal grounds of lease / hire contract (*locatio conductio*), particularly on the legal basis of the contract of employment (*locatio conductio operarum*) and contract for work (*locatio conductio operis*).

Contract of employment (*locatio conductio operarum*) was a hire of another person's labour / services, where the employee as a lessor (*locator*) of his labour provided his services (*operae*) to the employer as a lessee (*conductor*) according to mutual agreement. Employee / lessor was entitled to a certain and appropriate remuneration / salary (*merces*). Contract for work (*locatio conductio operis (faciendi)*) was an agreement according to which the contractor / employee as a lessee (*conductor, redemptor operis*) had obligations to fulfil services or certain work on or from material supplied by the Commissioning Party / employer / lessor (*locator*), who took the obligation to pay the wages (*merces*) agreed upon.

There is, inter alia, described and analysed legal regulation found in the sources of the Roman Law regarding the rights and obligations of the contracting parties, the duration of contracts, pricing and terms of payment, approval and acceptance of work, risks and liabilities, mechanisms for protecting infringed rights etc.

The legal regulation of the aforementioned contracts must be regarded as sufficiently detailed, complex and effective legal apparatus for protection of material interests of Roman citizens.

Keywords: Roman Law, contract of employment, contract for work.

Literatūra

1. Apsītis, A. The reimbursement for the medical treatment expenses within the framework of Roman Partnership Agreement (*Societa*). *SHS WEB Conferences*. 2014, (10), 1–6. Iegūts no: <http://dx.doi.org/10.1051/shsconf/20141000003> [sk. 24.09.2017].
2. Berger, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, (1953) 1991. 461, 493, 539.
3. Krueger, P. (Ed.) *Corpus Iuris Civilis*. Vol. 2: Codex Iustinianus. Berolini: Weidmannos, 1906. 93, 189, 190, 351, 479. Iegūts no: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2007/corpusIurisCivilisCodexIustinianus.pdf>, 123, 219, 220, 381, 509. [sk. 24.09.2017].

Allars Apsītis, Dace Tarasova. Nomas jeb īres līguma piemērošana darba tiesisko attiecību reglamentēšanai jeb romiešu darbu īres līgums un romiešu darbuuzņēmuma līgums

4. Krueger, P., Mommsen, T. (Eds.) Iustiniani Digesta. No: *Corpus Iuris Civilis*. Vol. 1: *Institutiones Digesta*. Berolini: Weidmannos, 1928. 285, 287, 288, 289, 290, 291, 774, 923. Iegūts no: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2006/corpusIurisCivilisT1InstitutionesDigesta.pdf>, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 857, 1006 [sk. 24.09.2017.].
5. Krueger, P., Mommsen, T. Iustiniani Institutiones. No: *Corpus Iuris Civilis*. Vol. 1: *Institutiones Digesta*. Berolini: Weidmannos, 1928, 40. Iegūts no: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2006/corpusIurisCivilisT1InstitutionesDigesta.pdf>, 63 [sk. 24.09.2017.].
6. Tarasova, D. Darba tiesisko attiecību izbeigšanas problemātika Darba likuma 101. panta pirmās daļas 3. un 4. punkta gadījumos. *Socrates: RSU Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls*. 2016, 3(6), 99–107. Iegūts no: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Dokumenti/izdevumi/socrates_6_2017.pdf [sk. 24.09.2017.].
7. Darba likums. 20.06.2001. (pamatredakcija). *Latvijas Vēstnesis*, 105 (2492), 06.07.2001. Stājies spēkā 01.06.2002. Konsolidētā redakcijā. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=26019> [sk. 24.09.2017.].